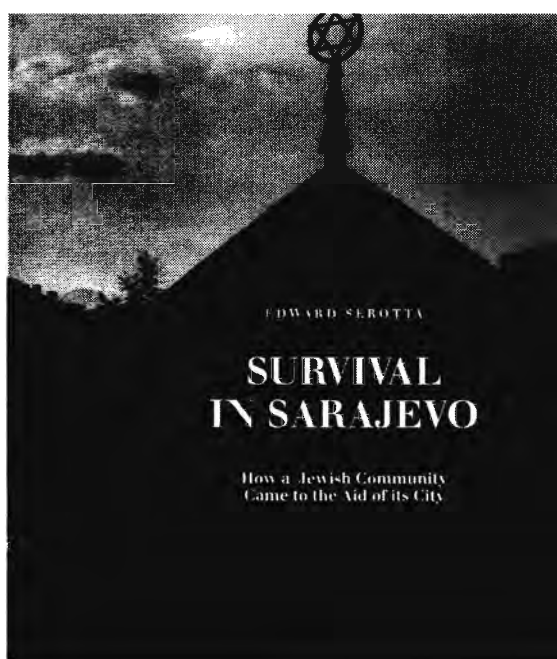

Klein Rudolf

Túlélés Szarajevóban

Edward Serotta könyvéről

Az amerikai születésű és Németországban otthonra lelt fotóművésznek a *Survival in Sarajevo – How A Jewish Community Came to the Aid of its City* című könyve már a második műve, mely a kelet-európai zsidóság életével foglalkozik. Elődje, az inkább képorientált *Out of the Shadows—A Photographic Portrait of Jewish life*

in Central Europe since the Holocaust közvetlenül a vasfüggöny leomlása előtt és után térképezte fel a térség fogyatkozó zsidó közösségeit és hitközségeit. A Szarajevóval foglalkozó műben a fotóanyag elsősorban illusztratív, annak ellenére, hogy kiállítások nyomán jött lére. Serotta a térség jó ismerője, hiszen elődei a latinosan csen-

gő, de nem igazi szefárd név dacára Lengyelföldről származtak. Eredeti neve – amint azt faggatásomra bevallotta közös terepünk egyik állomásán – Sirota volt, ami szegényt jelent, és így nem illett a tekintélyes amerikai fotóművészhez.

A szép kiállítású könyv címlapján az askenázi zsinagóga toronysüvegének árnyképe látható a Dávid-csillaggal az ormán, mely már maga is a túlélést jelképezi. A nagy prosperitás korában készült enyhén keleties épület az Osztrák-Magyar Monarchia korát idézi. A kiadó a bécsi Verlag Christian Brandstätter, de a berlini Közép-Európai Kutató- és Dokumentációs Központ és a Münchener Városi Múzeum is megtalálható a kiadást elősegítők sorában. A belső borítón olvasható a könyv mottója: *Először a modern európai háborúk történetében egy zsidó hitközség megoltalmazta és megsegítette a keresztényeket és muzulmánokat, amikor és ahogyan csak módjában állt.* Olvashatunk még a belső borítón az 54 önkéntest, zsidót, horvátot, szerbet, muzulmán tömörítő emberbaráti szervezetről, a La Benevolencijáról, mely a nagy múltú szefárd önszegélyező egyesület hagyományait élesztette fel, ez alkalommal nemcsak az elmaradott szefárd közösség tagjainak megsegítésére. E csoport 1 600 000 doboz orvosságot, 380 tonna élelmet, 110 000 ebédet juttatott el polgártársainak, 2 500 embert részesített elsősegélyben, 650-hez ment házhoz, és 100 000 levelet kézbesített ki, függetlenül a megbízók felekezeti és etnikai hovatartozásától. Tizenegy konvojot indított útjára, melyekben 2 300 ember hagyhatta el az ostromlott várost. Ezeknek kevesebb mint fele volt zsidó.

A 125 oldalas könyv tíz fejezetre tagozódik: Szarajevó küzdelme mellett bemutat egyes történelmi mozzanatok is. Élvezhető pusztán képeskönyvként – így is majdnem teljes képet nyújt az eseményekről –, illetve a szöveggel együtt. Ez esetben azonban a képek eltorpülnek a szöveg mögött.

Az elbeszélte történetek sorozata a második vi-

lágháború végnapjaival indul: két tizenéves zsidó fiú, a szarajevói szefárd Moris Albahari és az újvidéki askenázi Djuro (György) Fischer teljesített szolgálatot a német csapatok ellen küzdő partizánalakulatokban. Moris bar micvóját zsidó orvosok imái tették ünnepélyessé a bosnyák hegyekben, a végső küzdelmek során lövészárokban elhunyt Djuro teteme fölött Moris mondott káddist a Szarajevót övező magaslatokon. A városba visszatérve ő is megtapasztalta, hogy a zsidó élet megsemmisült, a deportálások megtizedelték a közösséget, a zsinagógákat, zsidó házakat, lakásokat kifosztották, felperzselték. Ezt a sokkot követték a szocializmus építésének nehéz évei, az oroszokkal – illetve akkor még szovjetekkel – való titói konfrontáció keserőségei, a zsidó életet és általában minden szellemet gúzsba kötő bolsevizmus csapása. 1948-ban megindult a kivándorlás Izraelbe. A kis számú zsidóság Szarajevóban és a néhai Jugoszlávia több városában mégis képes volt mindezen túltenni magát, összefércelni a zsidó élet maradványait, és pezsgő közösségi létet teremteni, még akkor is, ha a körülmények aláásták a zsidó azonosságtudatot, autonóm szellemi kibontakozást.

1991-ben a fél évszázada lejátszódott tragédia megismétlődni látszott, ez alkalommal megszálló német és olasz csapatok nélkül. A boszniai leszámolásoknak azonban most új specifikuma támadt: a harcoló felek egyike sem vette célba a zsidóságot, sőt a történelmi példáktól eltérően a zsidóság most aktív szerepet játszhatott befogadó népe, népei megsegítésére. Ez volt az a mozzanat, ami Serottát ismét Szarajevóba invitálta.

Serotta a továbbiakban a szarajevói zsidóság históriájára összpontosít. A város zsidóságának története visszanyúlik a Spanyolországból való kiűzetés időpontjáig, 1492-ig, amikor is Szarajevó szefárd népességének ősei a virágzó kultúrát elhagyva az elmaradott, török uralom alatt élő Balkánra érkeztek. A törté-

nelmi relikviák fotóinak sorában találjuk azt a csendéletet, melyen Julius Brod elegáns bőrkesztyűje látható. Ezt viselte az 1878-ban ide költözött, az osztrák-magyar civilizációt Boszniába plántáló zsidó mérnök, a vasúti társaság igazgatója, amikor az általa vezetett autóban utazó Ferenc Ferdinánd trónörökösét Gavrilo Princip meggyilkolta. A kesztyű mellett a snájdig, bajszos Brod piciny fényképe. A következő két egymással farkasszemet néző kép is a szarajevói merényletet idézi. A bal oldalin az utcasarok látható, egy ház sarka mögül fényképezve, innen követte el merényletét Gavrilo Princip. Emléktábla őrzi lábnyomát az aszfaltban, a falon pedig cirill betűs felirat: *E helyről lőtt 1914. június 28-án Gavrilo Princip, tiltakozva a szarnokság ellen, kifejezve népeink évszázados küzdelmét a szabadságért.* Nem messze, a járdasarok szegélykövén lépdelve a Jugoszláv Néphadsereg egy katonája. A kép 1989-ben készült. A jobb oldali, 1993 novemberéből származó képen az emléktábla a falról letépve, az aszfaltból kikaparva, a ház fala is hiányos, a közeli park fáit kivágták...

A *Háború árnyéka I.* című fejezet a nácikkal paktumot kötő királyi Jugoszlávia által fogantatosított numerus claususszal, Szarajevó német megszállásával és a híres *Szarajevói Hagadát* kimentő arab tudóssal, Dervis Korkuttal foglalkozik. Egész oldalas portré látható a fűtetlen szobában kabátba burkolózó idős Elias Danonról, a híres karmester, Oskar Danon testvéréről, aki elmeséli a megszállással kapcsolatos emlékeit: a zsidók kifosztását, a horvát usztasák által elkövetett atrocitásokat, a család elmenekülését Olaszországba.

Az *Újjáéptés* fejezet a felszabadulás utáni helyzetet ecseteli. A nyolc templom közül csak egy tarthatta meg eredeti rendeltetését, a nagy Askenázi Templom, a Nagy Szezárd Zsinagógát a városi színháznak adományozták, az Il Kal Grande zsidó múzeum lett. Olvashatunk az 1967-ben kezdődő Izrael-ellenes kampány-

ról, mely fontos eleme volt a jugoszláv külpolitikának, és befolyásolta a zsidóság életét. Ez fordulópontra jelentett a jugoszláv zsidóság életében, emeli ki Lavoslav Kadlburg, a jugoszláv zsidó közösségek szövetségének elnöke. A zsidóság hivatalos elmarasztalása megerősítette a zsidó tudatot, és az új nemzedék szakított sokat szenvedett szülei partizánbarát irányvonalával, érdeklődni kezdett a zsidó múlt, a héber nyelv iránt. Szó esik az Adria-parti, pirováci nyaralóról, ahol a vasfüggöny mögötti zsidó fiatalok adtak találkát egymásnak. Serotta beszámol a titói Jugoszlávia, a „legszabadabb barakk” fénykoráról, melyben az emberek nemigen tudták, milyen nemzetiségű, felekezetű a másik, s a kis számú zsidóság jelentős pozíciókat töltött be a kultúrában, tudományban, sőt még a katonaságban is. Serotta bemutat egy szerb származású fiatalembert, Ranko Jajcanint, akit annyira érdekelt a zsidóság, hogy betért, és a Joint és a Doron Alapítvány segítségével rabbinak tanult.

A *Háború árnyéka II.* fejezet már a kilencvenes évek elejére vezet, a baljóslatú 1991-es gyákovói kommemorációhoz, ahol horvát usztasák kivégezte zsidó gyermekek sírjánál utoljára hangzott fel Zadik Danon rabbi éneke, a kalasnyikovot 300 német márkáért árusító komisz egyenruhában feszítő, nadrágujkból kifeszülő pocakú, marcona alakokhoz. A szarajevói hitközség elnöke, Ivica Cseresnyés emlékezik az utolsó pirováci nyárról, amikor a gyerekek gumicsónakjaikban játszottak a sekély tengerben, és a hegyek mögül először dübörögtek fel a Jugoszláv Néphadsereg vadászrepülői, mélyrepülésben húzva el a megriadt fürdőzők feje fölött. Szó esik Tuvia Raviv Magyarországra érkezéséről, aki aktív szerepet játszik majd a Jugoszláviában élő zsidók kimenekítésében. Részletes beszámolót olvashatunk a zsidók első csoportjáról, mely elhagyta Szarajevót, a konfliktusról a néphadsereg tisztjeinek hozzátartozóival a repülőtéren. Itt talál-

ható a könyv két legjobb politikai fotója is: bal oldalon a szarajevói könyvtár központi oktagonális tere – monarchia-korabeli keleties stílusú épületbelső, mely erősen emlékeztet a Rumbach utcai zsinagóga enteriőrére –, közepen az idős Tito marsall mellképe. Jobbra ugyanez az enteriőr teljesen kibombázva, a díszkő burkolat megsemmisítve, a meztelen tartószerkezet látható, kiégett födémek, meghajolt vasgerendák, törmelék. A mellszobornak nyoma veszett.

A következő fejezetek a munkába lendült zsidó közösség mindennapjairól szólnak, bemutatják a külvilággal kapcsolatot teremtő, a Joint által adományozott rádió adóvevőt üzemeltető önkénteseket, akik a város horvát, muzulmán és szerb polgárainak is továbbítják az üzeneteket, a segélycsomagokat kiosztó, orvosi segítségnyújtást teljesítő hitközségi tagokat és segítőköt.

Az *Exodus* című fejezet a második konvoj kálváriáját mutatja be. A történet a zsidó közösség első kiküldötteinek missziójával kezdődik, melyben a szerbek, illetve a bosnyák kormány állásfoglalását igyekeztek kipuhatolni. A Joint szakemberei is megérkeztek Szarajevóba. Miután szerb részről Milovanović tábornok áldását adta, megkezdődtek a tárgyalások a boszniai kormány illetékeseivel, akik csak nőknek, gyerekeknek és az 55 évnél idősebb férfiaknak engedélyezték a távozást, azzal a kikötéssel, hogy nem vihetnek magukkal ágyneműt, háztartási felszerelést és könyveket. A névjegyzék jóváhagyása is a kormány kompetenciájába tartozott. Egy kétoldalas képen láthatók a listák – áthúzások, bekarikázások – és készítőik keze, majd a maceszosdobozokba csomagolt holmik a zsinagóga előcsarnokában. 1941-ben ugyancsak itt gyűjtötték össze a zsidókat: a szerző kiemeli, hogy bár ez alkalommal önként gyülekeztek, és távozásuk most életet jelent, némi párhuzam mégis tapasztalható: a város mindkét esetben zsidókat veszített, ami rossz jel. Végül a 294 embert szállító három autóbusból

két, csomagokkal megrakott kamionból és egy üzemanyag-szállító kocsiból álló konvoj távozásáról olvashatunk. Az utasok: muzulmánok, horvátok, szerbek és zsidók könnyes szemmel búcsúztak városuktól. A harcosok, ígéretüket megszegve, lőttek a városra. A búcsúztató lövedék 68 embert ölt meg a piacon, de a konvoj épségben áthaladt a frontvonalakon, kiégett és lerombolt mecsetek között vezető meredek hegyi utakon át eljutott a verőfényes Adria partjára. 1993. február 6-án a szarajevói zsidó közösség 116 taggal kisebb lett.

A könyv színvonalas amerikai zsurnalisztika, mely olykor szépirodalommal nemesedik. Noha elsősorban a zsidósággal foglalkozik, az olvasó mégis sokrétű képet kap a szarajevói valóságról, közvetve a néhai délszláv államszövetségről is. Serotta pártatlansága rendkívüli. Szinte alig akad szerző, aki nem ítéli el a küzdő felek valamelyikét, nem emeli ki az egyik fél szenvedését a másik rovására. Serotta nem vonzódik jobban egyik félhez sem: sem a muszlimokhoz, sem a szerbekhez, sem pedig a horvátokhoz. Igazi amerikai. Noha a könyv elsősorban zsidó „megrendelésre” készült, még a zsidóság sem élvez kivételes státuszt. Alakjai közül sokan csak véletlenül csapódtak a hitközséghez, egy-egy zsidó nagyszülő vagy jó barát révén, vagy egyszerűen az ágyúgolyók elől menekülve. Amit Serotta nem szeret, az az egyenruha, viselje bárki, és valójában ebben is amerikai, a háború utáni *flower power* nemzedék képviselője. Ezenfelül mindenki egyenlő, zsidó és nem zsidó, keresztény és muzulmán.

Ha összevetjük e könyv fotóit az *Out of the Shadows*-éival, a minőségi visszaesés nyilvánvaló. Az előző kötet művészi képei helyett itt jó hadi- és politikai fotókkal, egy-egy sikerült portréval találkozunk. Ahol a szerző megpróbált e szint fölé emelkedni, az eredmény gyakran hollywoodi lett. Az álmodozó szemű bukaresti zsidó gyerekek szofisztikált portréi, a budapesti pürimi bál levegős tánctermeinek at-

moszférája helyett most kemény, csontos arcokat látunk, bosnyák embereket, zsidókat, keverékeket és nem zsidókat, akiknek külsejéről ugyan senki sem derítené ki, horvátok, szerbek vagy muzulmánok-e. Serotta mentségére szolgál, hogy ezúttal a téma is keményebb, a túlélés nem a kamarazenei finomságok világa.

A könyv bővelkedik apró hibákban, elírásokban. A latin betűs szláv nevek angol átírására a szerző nem alkalmazott következetes szabályokat. Egyes neveket fonetikusán, másokat etimologikusan írt, gyakran eltérő verzióban. Hibás alakban jelentek meg olyan népszerű utónevek is, mint a Mladen vagy Ladislav, sőt még

a klasszikus zsidó név, a Schwartz is!

A könyv olyan, a háború gazdasági vonatkozásait leleplező információkkal honorálja az olvasó türelmét, melyekhez igen nehéz hozzájutni. A szerző megfelelő történelmi kontextusba helyezi az eseményeket, és a kioktatás legcsekélyebb szándéka nélkül észrevétlenül is a helyzet ismerőjévé avatja az olvasót a kulturált angolszász újságírás modorában. A szövegben nincs egy sor üresjárat, a mindvégig feszes és célratörő írás, valamint az illusztratív képanyag méltán kiérdemli a magyar olvasók figyelmét is.

Vadányi Balázs: **Balkán expressz**
és a
Honvágók c. könyvek címlapja

